

*Катерина Катрич,
студентка IV курсу
факультету української філології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНЦІВ ЯК УКРАЇНОЗНАВЧА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема морально-етичних імперативів родинного виховання дітей активізувалася в наш час насамперед через соціальну та духовну кризу (особливо в умовах пандемії, яку переживає українське суспільство). З метою пошуку шляхів подолання кризи українські дослідники вдаються до аналізу позитивного суспільно-історичного досвіду життя родини, традиційного виховання у ній дітей та до визначення можливостей його використання у сучасних умовах.

Вже з праць Іларіона Київського, князя Володимира Мономаха й інших дізнаємося про неабияке значення сімейних традицій у справі виховання дітей і підготовки їх до дорослого життя. Про врахування принципів народності, культуровідповідності, природовідповідності зазначали П. Беринда, Г. Галятовський, О. Духнович, С. Полоцький, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Є. Славинецький, К. Ушинський.

Що ж таке «імперативи», «цінності», в чому сутність морально-етичного виховання, які цінності людини вважаються головними?

За словником української мови (в 11 томах, т. 4), імператив – це беззастережна, категорична вимога; веління, наказ [1], за словником іншомовних слів (Мельничук), імператів (від лат. *imperativus* – владний) – веління, настійна вимога; категоричний імператив – за філософом І. Кантом, є безумовним моральним велінням, що властиве розуму, є вічним і сталим, складає основу моралі [2]; під категоричним імперативом Канта розуміють всеохопний моральний закон, який є внутрішньою ознакою кожної людини [3]. Згідно з філософією І. Канта нам належить дотримуватися стрижневого морального принципу, суть якого в тому, щоб діяти в такий спосіб, за якого сприймаємо інших людей не в ролі засобів, а налаштуємося на них як на цілі. Вказаний принцип вважаємо імперативом (беззаперечною командою), до того ще й категоричним, який виристовуємо у всіх випадках. Означений принцип виступає зразком тих морально-етичних систем, які концентруються, найперше, на достеменній поведінці та помислах людини, чим на результатах цих вчинків.

Філософську теорію моралі та її цінностей значно збагатили зарубіжні та вітчизняні філософи. І. Кант першим звернувся до поняття цінностей, відокремлюючи природне існування, що зумовлено необхідністю,

від сфери моральності; стверджував, що у сфері моралі і релігії зосереджуються кінцеві цілі життя. Подальшого розвитку концепція цінностей набула у вченнях неокантіанців. За теорією В. Віндельбанда, найвищими людськими цінностями є істина, благо, краса і святість. Філософ акцентував увагу на істинному розумінні поняття «цінність», вважав, що нею називаємо не існуючу реальність, а ідеал, і таку цінність виношує людська свідомість [4, с. 316]. Мораль і етику, загальнолюдські цінності у рамках християнського світогляду розглядала значна кількість філософів, серед яких назвемо Е. Берка, Тейяра де Шардена, М. Шелера. Е. Берк відстоював традиційні цінності добра, шляхетності, справедливості та правди [4, с. 53]. На думку Тейяра де Шардена, еволюція людини визначається не стільки технічним і науковим поступом, як набагато важливішим – духовним піднесенням [4, с. 630].

М. Шелер вважав, що цінності можна досягнути тільки через переживання. До актів переживання цінностей він відносить співчуття, любов, ненависть. У його розумінні Бог виступає найвищою цінністю, любов же до Бога є найвищим вираженням любові. На його думку, людині слід розвивати в собі духовне начало з тим, щоб досягнути царства вічних цінностей [6, с. 23]. М. Шелер говорив: «Люби все, що є носієм цінностей, а людей злих особливо». Він вважав, що моральну цінність людини можемо визначити за тим, скільки вкладено в неї любові, адже власне любов у його розумінні є носієм морального добра [6, с. 446]. На переконання вченого, високоморальною є та людина, котра розуміє важливість християнських цінностей у своєму житті. Він розрізняв чотири групи цінностей: гедоністичні, вітальні, духовні (естетичні, етичні, епістемологічні) та релігійні [6, с. 719].

Сутність понять «цінності», «моральні цінності» розтлумачено у педагогічній, психологічній та філософській літературі. До моральних цінностей належать різноманітні форми вираження моральних вимог, як-от: принципів і норм моралі, понять честі, гідності, справедливості, добра, моральних якостей людини, моральних ідеалів, моральних характеристик вчинків людини, її діяльності та стосунків тощо. Основою визначення певної моральної оцінки, своєрідною шкалою оцінювання вчинків людини якраз і служать моральні цінності.

Л. Чупрій запропонував своє розуміння цінностей, зазначивши, що до них належать ідеї, процеси, норми, відносини матеріального й духовного порядку, які мають позитивне значення та спрямовані на задоволення деяких потреб людей. Він вважає, що воістину мудрою можна назвати таку людину, котра на основі значного життєвого досвіду створила цілісну картину світу, основу якої становить справжнє усвідомлення істин, певних світових процесів з точки зору високих морально-етичних цінностей [5, с. 23–24]. В. Шапар розглядає цінності як поняття, у якому відбиваються певні суспільні ідеали, що служать своєрідним еталоном.

До вічних загальнолюдських цінностей він відносить істину, красу, справедливість. Дослідник зазначає, що кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, яка зв'язує духовну культуру суспільства і духовний світ особистості, спільне й індивідуальне буття. Такої ж думки дотримувався В. Лісовий: цінності відіграють провідну роль в об'єднанні індивідів для спільних, колективних дій; є визначальними в єднанні людей у нації, цивілізації чи навіть людства [4, с. 707].

З вищезазначеного можемо зробити висновок, що цінності регулюють вчинки людини, основу яких визначає моральна значущість, вони також здійснюють значний вплив на суспільне життя.

О. Вишневський детально розкриває морально-етичні орієнтації людини, а саме орієнтацію на ідеали добра, яка спонукає людину до духовного розвитку та до формування в ній найкращих людських рис. За дослідником, морально-етичні цінності – це фундаментальні світоглядні поняття, ідеї та норми, згідно з якими живе людське суспільство, якими врегульовуються устремління та взаємовідносини всіх людей на землі, а також життя окремих народів, громади, сім'ї, окремої людини. Ці цінності сприймаються і усвідомлюються людиною в трьох аспектах: 1) в ідеальному вираженні, як система ідеалів – абсолютних, безкомпромісних, до яких людина наближається упродовж усього життя з вірою в їхню божественну сутність і життєву необхідність; 2) в конкретному вербальному вираженні – через систему правил і формул; 3) як сукупність набутих певних якостей людської душі, які виявляються у поведінці людини. Педагог стверджував, що до змісту морального виховання входять абсолютні вічні цінності: віра, чесність, доброта, любов, краса, великодушність, нетерпимість до зла, милосердя, правда, надія, свобода, щирість, мудрість, гідність, справедливість, сумління, прощення [7, с. 124–125].

Християнські цінності в контексті української духовності досліджував Р. Небожук; культуротворчі можливості християнських моральних імперативів розкривав В. Бодак; формування моральних цінностей як регулятора особистості розглядала Г. Гребенюк; морально-духовні цінності як невід'ємний складник української культури розглядав Л. Стахів. Останній зазначає, що морально-етичні цінності як ідеали є вічними, чистими, недоторканими, недосяжними. Формуючи в собі означені цінності, людина «застерігає себе від здичавіння і дозріває до єднання з Богом» [8, с. 60]. Неоціненними з-поміж інших вважає такі цінності, як віру, надію й любов.

М. Литвиненко обстоює думку про важливість створення належних умов життя в родині та в морально-етичному вихованні дітей у сім'ї. Основною умовою успішного сімейного виховання є здоровий фундамент сім'ї, який споруджується на її пріоритетних цінностях: подружній вірності, взаємній любові, непорушному авторитеті, материнському

покликанню жінки: «З того, як промовляє мати до неї (*до дитини* – К. К.), як обнімає і цілує її, як батько посміхається до матері, як він ставиться до неї, про що і як розмовляють мати і батько – з усього цього складаються перші дитячі уявлення й поняття про добро і зло, з цього постає і утверджується віра дитини у високе, ідеальне, непорушне» [9, с. 65]. О. Сухомлинська наголошує, що завдяки морально-етичним цінностям вибудовується система цінностей у кожній родині, формуються належні взаємовідносини між усіма її членами. Вона відносить до моральних цінностей уявлення про добро і зло, справедливість, прекрасне і потворне, також про призначення людини, норми та принципи життєдіяльності, людські ідеали. Сталими, абсолютними та вічними моральними канонами вона вважає Десять Християнських Заповідей [10, с. 14].

Як видно з огляду літератури, різні науковці визначають і обґрунтовують різні головні, на їхню думку, морально-етичні імперативи родинного виховання.

Дослідниками другої половини ХІХ століття – М. Грушевським, М. Дерлицею, Н. Загладою, П. Чубинським і ін., напрацьовано ґрунтовний матеріал про історію виникнення сім'ї, формування її національних особливостей, звичаєво-обрядової культури, виховних традицій.

Неабиякий інтерес до проблеми сім'ї, родини, сімейно-побутової культури означеного періоду спостерігаємо у наукових розвідках учених різних галузей (етнографії, філософії, лінгвістики, педагогіки тощо), які презентовані працями К. Грушевської, В. Гнатюка, Н. Заглади, З. Кузелі, М. Костомарова, О. Левицького, В. Охрімовича, І. Франка, та ін. У них з історичної та народознавчої точки зору подані відомості про українську сім'ю як важливий суспільний і виховний інститут, визначено й схарактеризовано ролі членів сім'ї, родини, показано складну і неоднозначну долю жінки. Важливим для нашого дослідження є те, що усі названі вчені розглядають проблеми тогочасної сім'ї крізь призму моралі та відповідних сімейних стосунків, окреслюють об'єктивну картину життя сім'ї, підкреслюючи її прагнення до кращої морально-етичної моделі існування.

Стан тогочасної української сім'ї на тлі складного суспільного розвитку, особливості виховання дітей, прилучення до духовної культури етносу відображають праці Д. Лепкого «Деякі вірування про дитину» (1886), Хр. Ящуржинського «Поверья и обрядности родин и крестин» (1893), М. Дерлиці «Селянські діти» (1898), З. Кузелі «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» (1906), Н. Заглади «Побут селянської дитини» (1929). Життя сільської молоді (підготовка юнаків та дівчат до одруження, вибір шлюбного партнера, соціонормативні уявлення у рамках звичаєвого права українців досліджуваного періоду) відображене у працях М. Сумцова «Досветки и посиделки» (1886), З. Кузелі «Ярмарки на дівчата» (1914), М. Дикарева «Збірки сільської молоді на Україні» (1918).

Педагоги і письменники кін. XIX – 1-шої пол. XX ст. Т. Лубенець, М. Володкевич, С. Русова, Леся Українка, І. Огієнко, Я. Чепіга, І. Франко, пишучи про виховання молодого покоління, відзначали неабияку роль сімейних цінностей у цьому процесі.

Дослідження С. Бабишина, З. Болтарович, О. Вишневського, Т. Мацейків, В. Мосіяшенка, В. Постового, Ю. Руденка, О. Семенов, Р. Скульського, Є. Сявавко, П. Щербаня присвячені проблемам виникнення родинного виховання українців, формуванню в родині кращих рис особистості. Ґрунтовні праці з народної педагогіки загалом, української родинної педагогіки зокрема, з використанням фольклорно-етнографічних, народознавчих матеріалів написав М. Стельмахович. У О. Кравець, Г. Лозко, А. Пономарьова, В. Пригорницького, Р. Чмелика знаходимо цінний матеріал про родинну обрядовість, родинні традиції та звичаї, що мають неабиякий виховний потенціал.

Більшість же інших робіт присвячено сімейному вихованню і просвіті перших вихователів дитини. В. Петрус розкриває такі аспекти проблеми родинного виховання Закарпаття 2-гої пол. XIX – 30-тих років XX ст.: трактує термін «сімейне виховання», розкриває головні чинники сімейного виховання в родині на Закарпатті, характеризує основні складники виховання у крайовій родині, сімейні вартості [11]. Виділяється дослідження І. Хлистуна, яка вивчала національне виховання в родинах української еліти (кін. XIX – поч. XX ст.). У ньому дослідниця виділила й охарактеризувала напрями національного виховання українців (психологічний, світоглядний, етичний, етнокультурний), а також поведінкові аспекти особистості членів сімей (морально-емоційний, діяльнісно-вольовий, мовленнєво-культурний). Також нею проаналізовано методи, засоби, форми виховання, розроблено й апробовано модель виховання елітарної особистості [12]. Н. Муляр досліджувала морально-етичне виховання в українській сім'ї (друга половина XIX – початок XX ст.), зокрема, визначила цінності морально-етичного виховання, розкрила напрями співпраці сім'ї, школи та церкви з метою їх виховання [13].

Про психологічні особливості родинних стосунків на різних вікових етапах формування особистості писали психологи І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Т. Драгунова, О. Ковальов, І. Кон, Г. Костюк, Р. Немов.

Отже, можемо зробити висновок, що вчені аналізують українську родину в різних аспектах: з'ясовують вплив суспільних обставин на процес її становлення; визначають важливість зовнішніх впливів на утвердження сімейного інституту та виконання сім'єю виховної функції; обґрунтовують специфіку взаємодії сім'ї, школи, громадськості; вказують на важливість творення та підтримання сімейних традицій тощо. З огляду на різні філософські, етнографічні та педагогічні дослідження, важко визначити єдину класифікацію цінностей, адже кожен із науковців обґрунтовує свою позицію стосовно значення цих цінностей у моральному вихованні. Проте

всі вони однакові в тому, що сьогодні важливим є становлення такої системи морально-етичних цінностей, в основі яких лежали б загальнолюдські вартості та культурно-духовні традиції нашого народу, що закладають у свідомість кожного віру, любов, надію, добро, красу, співчуття, справедливість, істину, милосердя.

Список використаних джерел

1. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Том 4, 1973. С. 20.
2. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=index&d=18%20> (дата звернення: 31.10.2021).
3. Категоричний імператив. URL: https://pidru4niki.com/89524/filosofiya/kategorichniy_imperativ (дата звернення: 31.10.2021).
4. Філософський енциклопедичний словник [ред. кол.: В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький та ін.]. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
5. Чупрій Л. Моральні цінності як основа відродження української нації. *Рідна школа*. 2003. № 10. С. 23–25.
6. Ивин А. А. Многообразный мир любви. В кн.: *Философия люб-ви*. Ч. 1 / под общ. ред. Д. П. Горского; А. А. Ивина. Москва: Политиздат, 1990. 510 с.
7. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. Львів: Львівський обл. науково-методичний інститут освіти; Львів, обл. пед. т-во ім. Ващенко, 1996. 238 с.
8. Стахів Л. Морально-духовні цінності – невід’ємна частина української культури. *Молодь і ринок*. 2005. № 4. С. 58–60.
9. Литвиненко М. Світ починається з матері / Спогади В. Сухомлинського. *Дніпро*. 1982. № 9. С. 65–68.
10. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. № 4. 2002. С. 13–18.
11. Петрус М. В. Проблеми сімейного виховання в педагогічній теорії і практиці Закарпаття (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2011. 20 с.
12. Хлистун І. Г. Національне виховання в родині української еліти (кінець XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 20 с.
13. Муляр Н. М. Морально-етичне виховання в українській сім’ї (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич, 2010. 20 с.